

JONAS JABLONSKIS – DIALEKTOLOGAS*

ALEKSAS GIRDENIS, ARNOLDAS PIROČKINAS

IV

Jablonskis buvo ištyręs svarbiausius šiaurės žemaičių **vokalizmo** reiškinius: a) *ai, ei* monoftongizaciją, b) balsių *i, e, e* opozicijas galūnėse ir jų distribuciją žodžio kamiene (ypač vad. balsių asimiliaciją), c) mišriųjų dvigarsių su *-n* raidą įvairiose pozicijose, d) daugelį nereguliarių fonologinių ir morfonologinių vokalizmo reiškinių,

Iš užrašų matyti, kad Jablonskis balsių sistemą yra tyrinėjęs ir pasyvaus stebėjimo, ir iš anksto suplanuoto darbo su informantais metodu. Dažniausiai jis iš pradžių užsirašinėdavo atsitiktinai nugirstus pavyzdžius, paskui pagal juos formuluodavo preliminarines hipotezes ir numatydavo lauktinus pagal tas hipotezes pavydžius, pagaliau savo prielaidas tikrindavo su informantais ir iš jų atsakymų darydavo lemiamas išvadas. Tos išvados ne visada aiškiai suformuluotos, bet tai, kad Jablonskis jas tikrai buvo pasidaręs, beveik visada aiškiai matyti, nes nuo tam tikros vietos (paprastai po anketos ir atsakymų į jos klausimus) prie atitinkamų dalykų nebegrįžtama ir toliau dėl jų nebesvyruojama.

Dvigarsių *ai, ei* monoftongizacija Alsėdžių šnekte, kaip ir daugelyje šiaurės žemaičių šnektų, išskyrus pačias pietines, būna reguliari tik žodžių galūnėse. Žodžių kamiene aiškaus dėsningumo nėra – monoftongizuotus *ai, ei* turi tik kokie 20 žodžių. Net ta pati šaknis vienuose žodžiuose gali būti su *ai, ei*, kituose su *ā, ē*, plg.: *vāks* „vaikas“: *vaikielis* „vaikelis, berniukas“, *grēb* „griebia“: *greibāu* „griebiau“ ir t. t. Šiuo atžvilgiu alsėdiškiai (kartu su plungiškiais, plateliškiais, salantiškiais ir kt.) skiriasi ir nuo pietvakarių „dounininkų“ (rietaviškių, judrėniškių, endriejaviškių, veiviržėniškių), turinčių visuotinę *ai, ei* monoftongizaciją, ir nuo šiaurės rytų „dounininkų“ (mažeikiškių, akmeniškių, tirkšliškių, žemalėniškių), kurie monoftongizuoja tik vieno kito žodžio šaknies dvibalsį (pvz., išlaiko *ai, ei* tokiuose dažnuose žodžiuose, kaip *eiti, greitai, kreikti, leisti, skleisti* ir kt.).

Jablonskis yra užrašęs iš esmės visus svarbiausius monoftongizacijos atvejus. Dvibalsio *ei* monoftongizaciją rodo šie pavyzdžiai: *ēt* (eina) F 99–30, 2 (plg. dar: *nēpēt* ir *prēti* F 99–29, 13), *grētumu* „greitumu“ F 99–29, 5, *ne klēsk* „nekleisk, nelaidyk“, *išklēda* „išlaide“ F 99–72, 8, *krēkti* „kreikti“ F 99–29, 7, *šėina krēkti*

* Pabaiga. Pradžią žr. „Kalbotyra“, 1977, t. XXVIII (1), p. 29 tt.

(šlapią išmėtlioti), *pakrėkti* F 99–38, 6, *pakrėkta* F 99–31, 6, *krėvs* „kreivas“ F 99–47, 9, *lėd* „leidžia“ F 99–72, 13 (plg.: *neapsilėd* F 99–38, 6–7, *pasilėd ledā* F 99–31, 9), *plėkatas* F 99–64, 17, *nà rėk* „nereikia“ F 99–31, 6, *ba rėkala* F 99–29, 2, *sklėd* „skleidžia“ F 99–29, 7 (plg. *linai sklėstinei* F 99–72, 9), *svėks* „sveikas“, *svėkātas* F 99–72, 31, *šjāvīkė*, *šjāvelė* (šeivelė) F 99–29, 7, *tėrautėis* „teirautis“ F 99–29, 5, *vėslės* (veislės) F 99–31, 11. Dvibalsio *ai* monoftongizacijos pavyzdžių daug mažiau: *dāktu* (gen. pl.) F 99–31, 4 *krāks* (kraikas) F 99–31, 8, *krāks* (podsciaika) F 99–72, 19, *neturū lāka* F 99–72, 14⁶⁴, *vākščioti* F 99–72, 13, *vāka* F 99–72, 31, *vākā* (2x) F 99–47, 5. Įdomiausi yra žodžiai *vėslės*, *krāks* ir *lāka* „laiko“, nes šiuo metu Alsėdžiuose ir kitose vietose, kur nėra visuotinės monoftongizacijos, jie tariami su dvibalsiais. Tai rodo, kad praeityje monoftongizacija turėjo būti reguliariesnė ir dažnesnė, negu dabar. Vis dėlto reiškinys didesniame žemaičių tarmės plote, matyt, nebuvo visuotinis – apie tai kalba ir gausūs Jablonskio pavyzdžiai su išlaikytais *ai*, *ei*: *greibiū* F 99–31, 9, *nėikti* (унижать) F 99–38, 6, *prašėleitis* (kasžin iš kur atejis), *prašeitī* F 99–64, 31, *išskleidžiau* F 99–72, 8, *vėikė* „veikiai, greitai“ F 99–64, 15, *kóm baveiki* (как поживаешь) F 99–47, 3, *gaisrōs* „gaisras“ F 99–29, 12, *lāida* „laido“ F 99–72, 13, *lāišks* (*i* yra) F 99–72, 25, *rāišōs* F 99–72, 7, *vaikis* (bet *tu žyda bėrn̄s*) F 99–31, 2, *žemaitė* F 99–72, 3. Dar daugiau tokių pavyzdžių yra F 99–29, 12–13 įrašytoje anketoje, kur *i* neišbraukiamas dar žodžiuose *laidarys*, *rainas*, *paikas*, *paleistuv̄as*, *skaityti* ir kt.⁶⁵ Jablonskiui dvejojos *ai* ir *ei* raidos priežastys neatrodė aiškios⁶⁶, bet iš jo pateiktų ir vėliau pastebėtų faktų gana aiškiai matyti, kad tie garsai buvo nuosekliau monoftongizuojami kirčiuotuose skiemenyse, ypač prieš kietuosius priebalsius. Vėliau vokalizmas buvo įvairiai išlygintas pagal dominuojančias (atramines) formas (pagal *ēt* imta sakyti *ėti*, *ėtę*, pagal *dākts* „daiktas“ – *dāktielis* ir t. t.), bet ypač dažnuose ir semantiškai nutolusiuose žodžiuose išliko ir senos padėties pėdsakų, plg. *vāks* „vaikas“, bet *vāikis* „bernas“, *vaikielis* „berniukas“.

Svarbiausias žodžio galo reiškinys, kurį Jablonskis buvo gerai ištyręs (plg. „Kalbotyra“, t. XXVIII (1), p. 33), yra balsių *i* ir *ę* opozicija, plg.: *arkli* (arklį): *arklė* (arklio) F 99–47, 7, *maiti*: *su maīt* „y“ F 99–72, 31, *ons gul pakaiti* (acc.): *rėk pakait* „y“ F 99–30, 2, *vėišnė*: *vėišni* (viešnia; 2 prasmi) F 99–29, 7. Bet dar įdomesnis dalykas yra atvirasis galūninis *-e*: *tris ėžes* F 99–31, 3, *gerūoses bulves* F 99–31, 16, *par gramninčės* F 99–64, 3, *tris kārves* (acc.): *visas karvės* (nom.) F 99–72, 22, *kritės* F 99–72, 9, *pėles* (pelės) F 99–47, 7, *rėtmės* F 99–29, 10,

⁶⁴ Čia minėtinas ir žodis *plāskānē* (kanapės) F 99–72, 13, daugelio telšiškių dabar tariamas *plaskānē*.

⁶⁵ Bet *i* išbrauktas žodyje *pavėkti* (šalia *paveikiau*).

⁶⁶ Plg.: „Причина, обуславливающая это различие в произношении ольсядциами верхнелит. *ai* и *ei*, для меня не вполне ясна.“ (К вопросу..., с. 337; ten pateikiama ir dalis čia minimų pavyzdžių su *ā*, *ē* ir *ai*, *ei*).

vėselė F 99 – 72, 29, virves F 99 – 29, 3. Šiuo metu Alsėdžių apylinkėje to balsio nebeprasideda (sakoma tik *ėžės, kārvēs, pėlės*): jis pastebėtas tik vieno kito vardivišio, nevarėniškio⁶⁷, ukrainišio ir sediškio kalboje⁶⁸ (žinoma, išskyrus tokias periferines šnekas, kaip Papolės ar Luokės), taip pat Veiviržėnuose.

Iš kitų Jablonskio pastebėtų įdomesnių žodžio galų ypatybių minėtina šiuo metu sparčiai plintanti *ā* kamieno daiktavardžių vns. įnagininko galūnė *-a* (šalia dažnesnės *-o*), plg.: *su ūla, su žmōna* F 99 – 47, 2 ir *su ylu^o* F 99 – 47, 8 ir 10, *su sava lāzdu* F 99 – 64, 7⁶⁹, ir kiek skirtingos alsėdiškių ir platieliškių kirčiuotosios dgs. kilmininko galūnės, plg.: *pelinuñ dēina, maluñ dēina* F 99 – 29, 1, *mūsūñ, ūtuñ* F 99 – 72, 23 Als ir *silkuñ, visuñ žmoniųñ* F 99 – 64, 28 Plt. Platieliuose ir dabar dažniausiai sakoma *ožpulūm, gėjūm, žmuoñūm*, o Alsėdžiuose šalia senųjų formų *gāisrūn, piningūn, vāgūn* jau labai dažnai (gal net dažniau) sakoma ir *gāisrūm, piningūm, vāgūm*. Taigi galūnės variantas *-ūm* pamažu įsigali vis didesneje teritorijoje⁷⁰.

Viename pavyzdyje – *bou* „buvo“ F 99 – 47, 4 – pirmą kartą lietuvių dialektologijos istorijoje fiksuojama cirkumfleksinių galūnių redukcija.

Iš užrašų matyti, kad Jablonskis buvo susidaręs visai aiškų labai alsėdiškiams būdingos balsių asimiliacijos vaizdą. Ryškesni jos pavyzdžiai būtų šie: 1) *i* ir *ę* asimiliacija: *trys pirtis* (*i* siauresnė): *vėina pirtis* (= *ėrt*) F 99 – 47, 2; 2) *u* ir *o* asimiliacija: *grumietis* (*u* чиге): *gróm* (= *ō*) F 99 – 38, 8; 3) *e* ir *ę* (*ie*) asimiliacija: *titėlis* (*e* узкое с т мягк[им]): *titelė* (gen.: *e* шир[окоe] с т тв[ердым]), *daržėlis*: *daržėlė* F 99 – 38, 3, *aš išversu* (*e* шире): *[tu iš]ersi* (*e* уже) F 99 – 47, 14, *vežimėlis* (возок; *ė* be-veik *ie*) F 99 – 64, 7. Šios asimiliacijos dėsnį, kaip jau minėjome (žr. „Kalbotyra“, t. XXVIII (1), p. 33), jis buvo gana tiksliai suformulavęs jau anksčiau, remdamasis Pogodino tekstais. Čia tik pabrėžtina, kadriebalsiai, einantys prieš „asimiliuotus“ *i* ir *ę* (*ie*), užrašuose laikomi minkštesniais užriebalsius, einančius prieš „neasimiliuotus“ *ę* ir *e*⁷¹. Reikšminga ir tai, kad Jablonskis, nors ir buvo pastebėjęs tam tikrą *ę* (< *e*) diftongizaciją, vis dėlto tą garsą laikė trumpu ir žymėjo kairiniu ženklų. Alsėdiškiai tokiais atvejais dabar taria pusilgi diftongoidą *ie*, gerokai trumpesnę už „normalų“ cirkumfleksinį *ie* ir pailgėjusį *e*: žodžiuose *miedis* „medis“, *senis* „senis“, *žemlesnis* „žemesnis“ girdėti trumpesnis garsas, negu žodžiuose *kliebi* „glėbį“, *griešnės* „nuodėmingos“. Matyt, Jablonskio laikais diftongizacija ir „asimiliuoto“ balsio trukmė buvo dar menkesnė.

⁶⁷ Žr. „Kalbotyra“, 1973, t. XXIV(1), p. 97–100 ir 1974, t. XXV(1), p. 93t.

⁶⁸ 1976 m. vasarą Sedos apylinkėje, taip pat Ukrainuose (prie pat Židikų) užrašyta tokių pavyzdžių: vns. vard. *vāldžė, vėselė*, dgs. gal. *kārvēs, lėnėnės drāobės, prėkės, šūokės*.

⁶⁹ Prie pavyzdžių *su -a* sutrumpintai prirašyta *Narm[antas]*. Kitur toks žmogus minimas kaip Jūdėnų (Gadūnavo apyl.) šnekos atstovas *Nārmons Anicets* F 99 – 47 (1 virš.).

⁷⁰ Jai plisti turbūt padeda variantas (*gaisr*)-ū, fakultatyviai vartojamas (atrodo, kiek dažniau priešriebalsius) ir *-ūm*, ir *-ūn* plotuose.

⁷¹ Smulkiau apie tai žr. V šio straipsnio skirsnyje.

Reguliarūs „nosinių“ *a, e, i, u* atliepimai Jablonskio kelionių metu yra buvę junginiai *on, en, in, un*, pvz.: *oňsa, oňsôs* „ąsa“ F 99–31, 1, *gronšts, groňštā* (pl.) „gražtas“ F 99–31, 1, *koňsnóti* (kramtyti) F 99–31, 12, *spónslus* „spąstus“ F 99–72, 16, *žonšiniuks* F 99–47, 4, *žonslas* (brizgilo geležis arklio dantise) F 99–38, 6, *gėnšė* „gervė, gėšė“ F 99–29, 3, *kėnšynė* F 99–29, 4, *atsirėnžės* (atsikolęs) F 99–64, 4, *tėnva* „laiba“ F 99–64, 18⁷², *mĩnšli* „mįslė“ F 99–64, 28, *ižgrĩnšti* „išgrįsti“ F 99–64, 11, *sukniũnšt* „suklumpa, sukniũsta“ F 99–72, 20. Pats Jablonskis teigia, kad vietoj tų garsų alsėdiškai tarią ir grynus vienabalsius *õ, ē*: „Однако в окрестностях Ольсад говорят и *õsa, grõšts, õšus, tēsti, kēsti, grēsti* (= *gręžti*), *kēsus*, где первые гласные – настоящие долгие закрытые *ó* и *é* (не *uo, ie* или *ou, ei*)“ (Klaipėdos... c. 335–336), – bet užrašuose visi pavyzdžiai su vienabalsiais yra ne iš Alsėdžių, o iš Gadūnavo ir Varduvos apylinkių, pvz.: *õsa, õzõls* (tikras *o*), *grõšts* F 99–47, 8 (Juodėnai, Gadūnavo apyl.), *žõslas* (Kerp[auskis])⁷³ F 99–38, 6 (Šarnelė), *kēsus* (kęsas), *kēšā* (pl.), *kēsus* (acc.) F 99–47, 14, *tēsti* (tėsti) F 99–47, 12, *tēsus* (t kiet[as]; tėvas) F 99–47, 16⁷⁴. Taigi Alsėdžių apylinkėse (okrestnosti) Jablonskio suprantamos gana plačiai – „tikrieji“ alsėdiškai tada normaliomis sąlygomis, be abejonės, tarė junginius *on, en, in, un* su šiek tiek nazalizuotu pirmuoju dėmeniu. Bet *-n* tuose dvigarsiuose veikiausiai buvo iš dalies fakultatyvinis garsas, kartais tik „numanomas“ iš nosinės balsio artikuliacijos, – panašiai, kaip seniausios telšiškių, viešvėniškių ir žarėniškių kartos kalboje, kur ir dabar dažnai sakoma *kõsnė* „kašniai“, *gręšte* „gręžti“, *grĩšte* „grįžti“, *skũste* „skųsti“⁷⁵. Dabartinėje Alsėdžių šnekoje yra tvirtai įsigalėję monoftongai – sakoma tik *grēšte, grõšts, kēšos, tēsus, žõslas*. Tai rodo ir mūsų pačių stebėjimai, ir „Lietuvių kalbos atlaso“ kartotekos duomenys. Sporadiškų senesnės padėties pėdsakų rasta tik Lieplaukės (tarm. *lieplāuke*, ne **lėiplāuke*) apylinkėje, anksčiau priklausiusioje Alsėdžių parapijai. Ten nemonoftongizuoti dvigarsiai arba atitinkami nosiniai balsiai retkarčiais pasakomi tose morfemose, kurios turi alomorfų su reguliariai *-n*, einančiu ne prieš pučiamuosius, – kartkartėmis sakoma *kõnste, skēnste, lĩnste* (plg. *kõnda, skēnda, lĩnda*), bet tiktai *žõšės, grēšte, grĩšte*⁷⁶.

Junginių *on, en, in, un* monoftongizacija Alsėdžių apylinkėse panaikino ir vad. antrinės nazalizacijos pėdsakus, kurios pavyzdžiai Jablonskio sąsiuvinuose gana gausūs, pvz.: *jũnsa* (jũsų) F 99–31, 4, *triñs* „3“ F 99–72, 22, *mõnštis* „te-

⁷² Plg. dar Юшкевич А. Указ. соч., вып. II, с. 678 (сноска), 703.

⁷³ F 99–47, 15 nurodyta: „Ignácus Kerpáuskis, st. med. Chark., Bajõru Šaňnelė, Kalvarijos parąkvijė, Telšiuñ pavietis“.

⁷⁴ Atrodo, užrašyta iš to paties Kerpauskio.

⁷⁵ Pirmą kartą pastebėjome Žarėnuose ir Viešvėnuose 1974 m. vasarą VVU studentų dialektologinės praktikos metu (kartu su stud. J. Bagočiūte ir R. Šakyte).

⁷⁶ Toks polinkis yra ir Šiaudinėje (tarp Papilės ir Tryškių): sakoma *kõnste, skēnste*, bet *grēšite, žõšės*.

palas⁷⁷ F 99–29, 11, [Alsė]džiūnsi „Alsėdžiūose“ F 99–29, 2, klānūnsi F 99–29, 8, laūkūnsy (w polach) F 99–31, 15, Telšūnsi F 99–64, 31, ōuksvūnsi F 99–29, 4. Gadūnavo (Juodėnu) ir Varduvo (Šarnelės) šnektoms skirtuose sąsiuvinuose (F 99–47 ir F 99–38) tokių pavyzdžių nėra – rašoma tik [lauk]ūs(ī) (laukuose), mēdžiūsė ir pan. Bet įvardžiutinių (j)a kamieno vardažodžių dgs. galininkas yra be -n ir pačiuose Alsėdžiūose, pvz.: lėikiūsius F 99–72, 3, gerūsius F 99–31, 16. Apie tai yra rašęs ir pats Jablonskis: „Формы gerūsius, gerōsis (acc. pl.) произносятся всегда без n перед первым s“ (К вопросу..., с. 336). Tas pastebėjimas labai svarbus baltų kalbų istorinei morfologijai: jis aiškiai rodo, kad dgs. vietininko formoje -n yra ne paveldėtas iš senovės, o atsiradęs dėl antrinės nazalizacijos. Dabartinė Alsėdžių šnektą čia nieko neberodo, nes visur turi tik monoftongą (sako ir gārūsūs ir gārūsė arba gārūs).

Vis dėlto vienu Jablonskio pastebėtu atveju „neorganiškas“ -n- (kartais -m-) yra išlikęs iki šiol – būtent tada, kai jis yra susiformavęs prieš sprogstamuosius priebalsius Nl tipo junginiuose, plg. bažnynče F 99–64, 12, ganink, [ga]ninti F 99–29, 10, gāriniče F 99–31, 3, gramninčės F 99–64, 3, ignimbiau F 99–72, 13, nīnkštis F 99–29, 2, nīntis (Nýtis) F 99–29, 2, nōšnimštis „nosšnyptis, nosinė“ F 99–72, 32, nusišnišk F 99–72, 32, nugnimbiau F 99–72, 2, nuniškī (исчезнуть) F 99–72, 33, papininče F 99–72, 20 ir dabartinių alsėdiškių bažnīnče, ganīntē, gānīnkla, nīnkst, ignīmbē. Pluoštelis tokių pavyzdžių pateikiamas Juškos žodyno II sąsiuvinio „Pataisymuose ir pastabose“ (p. 708, s. v. Gnimbtī), kur reiškinyms apibūdinamas taip: „долгий слог с у после n произносится так, как если бы он состоял из i + n(m)“. Taigi Jablonskis (iš dalies ir Antanas Juška) pirmasis tiksliai apibūdino šį reiškinį⁷⁸. Todėl labai apgailėstautina, kad kapitaliniuose mūsų dialektologijos darbuose apie tai neužsimenama ir apie kalbamąjį reiškinį rašoma taip, tarsi jis būtų visai neseniai atrastas⁷⁹.

Minėtini ir šie savotiškesni Jablonskio pavyzdžiai su „nosiniais“ dvigarsiais ar balsiais: ap – krāmsta (ne o) F 99–72, 21, ba sūmonės F 99–64, 21, vēmti (vemti) F 99–47, 14, Ringa, -gos „Ryga“ F 99–29, 2, plīnkšalās, -līn F 99–72, 29, taip pat labai būdingas um ir om skyrimo pavyzdys [ku]m̄ps (дугообразн[ый]): kōm̄ps (дуга) F 99–47, 9. Nelabai aiškus yra sprūstis F 99–72, 28, atitinkąs bendrinės kalbos sprāstis⁸⁰ ir mosėdiškių sprūstis. Formą su -ū- turi ir tirkšliškiai, bet ten ji nesunkiai paaiškinama balsių asimiliacija ir jos padarinių išlyginimu.

Jablonskis vienas iš pirmųjų atkreipė dėmesį į įvairius nereguliarus morfonologinius žemaičių vokalizmo reiškinius, kuriais rimtai susidomėta

⁷⁷ Plg. 1759 m. „Ziwato“ mąste 100₁₄ ir t. t. (16x).

⁷⁸ Plg. Juškos žodyno II sąs. pavyzdžius, p. 452, 511, 609.

⁷⁹ Plg. Zinkevičius Z. Lietuvių dialektologija. V., 1966, p. 197 tt.; Grinaveckis V. Žemaičių tarmių istorija. V., 1973, p. 333 t.

⁸⁰ Dabartinės lietuvių kalbos žodynas. V., 1972, p. 732.

tik pastaraisiais metais⁶¹. Jis užrašė nemaža pavyzdžių su *ei, ou* vietoj laukiamų *ei, au*: *kēisti* (pinigus keisti; *ē* очень узкое, арти у, согласный не мягок) F 99–47, 2, *nušvėisk* „nušveisk“ F 99–64, 22, *plōusts* (plyt) F 99–64, 19 ir F 99–72, 19, *toupyti* (czėdyti) F 99–72, 3, *toupyti, toupa, taupteis* (čiauptis) F 99–47, 8; *ī, ū* vietoj *ei, ou* (~ bk. ie, uo): *kāmūlis* (kamuolys) F 99–47, 14, *kamūlys, kāmūļ* F 99–64, 1, F 99–29, 12, *vōbūls* (obuolys), *vōbūla* (gen.) F 99–47, 16, *vobūlā* F 99–31, 3, *sūdēms* „suodžiais“ F 99–29, 13 (2x), *kūmēt, kumēt* F 99–72 (virš.), *kūmēt-nōrintās* F 99–72, 18, *tūjau* (zaraz) F 99–31, 8, *prjādu* „priedo“ F 99–72, 28, *pry* „prie“ F 99–72, 30, *prjšpīlnis* F 99–64, 18, *nūbongas* F 99–47, 2, *nūbongas* (pabengtuvės) F 99–31, 6, *nūsklōndus* F 99–64, 26⁶² (bet *nōumōti, nōumuo* (нанимает) F 99–47, 2); *ę (i)* vietoj *e*: *dōvina* F 99–38, 8, *jėdminis* F 99–72, 31, *lėtina* F 99–31, 4 ir 11, *mediga* „vns. gal. medžiaga“ F 99–64, 10, *Mėnė'se*⁶³ F 99–29, 2, *oudigōs* F 99–29, 2, *oudigō[u]ta* F 99–64, 29, *pelinuñ* F 99–29, 1, *vondiniu* F 99–64, 5, *vompšuosina, vėpsuosina, ėšsina* (походка) F 99–47, 11, *verši(ė)-na, zuikina, vilkina, karvina* (gen. -nōs) *skūra* F 99–38, 3. Pasitaiko įrašų, rodančių ne visai nuoseklų *e* vartimą į *a* morfemose *ne-, be-*: *bagalinis* F 99–29, 6, *bāprōtis* F 99–72, 22, *batōr* F 99–31, 7, *bavėizint* F 99–64, 8, *ba kiŕvi* F 99–72, 22, *ba rėkala bedėginau* F 99–29, 2, *ba sūmonės, ba pārmonės* F 99–64, 21, *na gāl beėti* F 99–64, 3, *aš nažināu* : *ne, nėžināu* F 99–72, 22, *nėklōjės*⁶⁴ F 99–72, 24.

Apibendrinant galima tvirtinti, kad Jablonskis gana išsamiai ir sistemingai buvo ištyręs ne tik visus svarbiausius reguliariusius šiaurės žemaičių vokalizmo reiškinius, bet ir įvairius išimtinius jo funkcionavimo atvejus. Vienas kitas jo pastebėtas dalykas šiuo metu didesnėje šiaurės ploto dalyje jau yra išnykęs (pvz., galūnių balsis *-e*) arba gerokai pakeitęs izofonas (pvz.: *on, en* ~ bk. *a, e*). Tokiais atsitikimais Jablonskio užrašuose randami faktai turi ne tik istorinę, bet ir aktualią mokslinę vertę.

V

Jau ne kartą yra rašyta, kad žemaičių priebalsių sistema beveik sutampa su kitų tarmių sistemomis: pasitaikantys neesminiai skirtumai dažniausiai yra ne fonologiniai, o morfonologiniai arba grynai fonetiniai⁶⁵. Matyt, tai jautė ir Jablonskis,

⁶¹ Plg. Vitkauskas V. Žemaičių dūnininkų šnektų morf foneminiai dialektizmai. Kand. disertacija. V., 1974, p. 56–182.

⁶² Dėl grafemos *ū* fonetinės vertės tokiais atvejais plg. *nūtrūka* (u чистое, не ò, но краткое) F 99–31, 1.

⁶³ Balsė *i* parašyta ant *e* (toliau pateikiami mėnesių vardai, iš kurių įdomesni yra *Vasėris, Birželis, Lāpkristis*).

⁶⁴ Raidė *a* parašyta ant *e* (matyt, garsas buvo tarpinis).

⁶⁵ Iš naujesnių darbų žr. Борнсенко В. В. К вопросу о палатализациях в балтийских языках. — „Вестник МГУ“, 1972, № 4, с. 55.

nes priebalsiams savo spausdintuose darbuose ir užrašuose jis nedaug teskiria dėmesio – praktiškai apsiriboja tik palatalizacijos niuansų ir morfonologinės kaitos $i : \acute{e}$, $d : d\acute{z}$ stebėjimais.

Daugiausia Jablonskis yra domėjęsis $i : \acute{e}$ ir $d : d\acute{z}$ kaita, kuri jo laikais Alsėdžiuose dar nebuvo visai išnykusi. Sprendžiant iš pavyzdžių ir apibendrinimų (žr. К вонпocy ..., c. 336), afrikatos tuo metu buvo apnykusios tik *ja* kamieno daiktavardžių vienaskaitoje (pvz., formose *jautę* „jaučio“, *jauūp* „jaučiu“), o kitais atvejais (net to paties *ja* kamieno daugiskaitoje) jų vartojimas dar buvo visai reguliarus, pvz.: *oīt gardžiūñ* F 99–31, 8, *Alsėdžiu*, [*Alsė*]džius, [*Alsė*]džiūnsi F 99–29, 2, *ba ninčiu⁸⁶* F 99–29, 2, *po pačiōs* F 99–72 (virš.), *pačes* „pačios“ F 99–29, 3, *pradžē (-dže)*, [*pra*]džjos, [*pra*]džiū (-dē) F 99–72, 31, [*nusišni*]mščiāu F 99–72, 32, *pārsiskėidžjāu* F 99–64, 7 (bet *su maīt* „y“, *pāty* „pačių“ F 99–72, 31). Vienur kitur nurodomos dvejopos formos – su afrikatomis ir be jų: *mečiau* ir *metiāu*, *jaučius* ir *jautius*, *mačiau* ir *matiau*, bet *jautē* (gen.), *jautiu* (instr.), *jautē*, *-ēs*, *jautiou* F 99–47, 7, *žalčiū nēr* ir *žaltiuñ* F 99–47, 1. Visai be afrikatų minimi tik keli žodžiai: *daug pirtiuñ* F 99–47, 2, *neprisibaudiau* F 99–64, 8. Tiktai su afrikatomis rašomas tariamosios nuosakos pirmasis asmuo: *išgiñčiuo* F 99–31, 6, *darjčio* F 99–64, 3 ir prievoksmis *dabārčpū* F 99–64, 7.

Apskritai susidaro išpūdis, kad Alsėdžiuose formos su afrikatomis, išlaikytomis prieš užpakalinės eilės balsį, Jablonskio laikais dar dominavo: gretiminės lytys su i, d veikiausiai rodo kaimyninių šnektų tarimą, gerai žinomą ir alsėdiškiams. Šiuo metu Alsėdžiuose kalbamoji kaita yra visiškai išnykusi – Jablonskis, matyt, yra stebėjęs pačią to nykimo užuomazgą.

Užrašuose radome šiek tiek pavyzdžių, rodančių šiaurės žemaičiams būdingus minkštųjų ir kietųjų priebalsių dėsningumus: priebalsio l kietumą prieš $k + \acute{C}$ tipo grupes, pvz.: *alksnynūnsi* F 99–64, 8, *vāktis* „vežimas mėšlo“, *vāktē* (gen.) F 99–47, 5, ir prieš išnykusią vns. vardininko galūnę *-(i)as*: *kēls* „kelias“ F 99–31, 7, F 99–72, 7 (bet *vēl'ns* „velnias“ F 99–29, 3)⁸⁷. Pasitaiko vienas kitas žodis su kai kuriems žemaičiams būdingu nefonetiniu r minkštumu tam tikrose veiksmazodžių formose, pvz.: *griāūds* F 99–64, 1, *griāūžti* F 99–47, 9, *kriāuti* (krauti) F 99–72, 19, F 99–47, 9. Labai dažnai užsimenama apie tai, kad priebalsiai prieš \acute{e} („y“) tipo balsį praktiškai neminkštinami, pvz.: *Dvyjau*, *dvijau* (v kieta) F 99–29, 3, *mėikt* (miėga; m не мягок) F 99–47, 3, *pērktē* (p kieta ir t) F 99–31, 12, *vėi* „veja“ (v kieta) F 99–29, 3, *vesēlys* (l beveik f) F 99–72, 29, *tēus* (tėvas; t kieta) F 99–47, 16, *tēdvi* „tos dvi“ (t kiet[aj]) F 99–47, 15, *tēi* (priebalsis kietas) F 99–31, 2. Iš tikrųjų tam tikros nedidelės palatalizacijos esama ir šiais atvejais, ypač kai to-

⁸⁶ Skliaustuose išbraukta *-tiu*. Kitur, žodyje *jautē*, padaryta priešingai – išbraukta *-čē* (F 99–72, 29).

⁸⁷ Rytinėse šnektose šiais atvejais tariamas l , pvz.: *alksn'tns*, *vāktis*, *kēls* Lž, Mžk, Trk, Vks. Forma *vēl'(n)s* vartojama su l visame šiaurės žemaičių plote.

lesnis priebalsis eina prieš priešakinės eilės balsį, bet ji daug mažesnė, negu prieš *i*, *ī* tipo balsius ir negali būti nė lyginama su aukštaitiškuoju priebalsių minkštinimu. Tas santykinis kietumas (seniau jis galėjo būti didesnis, negu dabar), be abejo, nulėmė ir „kietosios“ lenkų raidės *y* pasirinkimą balsiui *e* žymėti senuosiuose raštuose ir daugelyje XVIII ir XIX a. epitafinių įrašų⁸⁹.

Užrašuose paminėtas ir vienas kitas priebalsių pridėjimo, įterpimo ir išmetimo pavyzdys, pvz.: *gaistrus* (požar) F 99–31, 3, *skváukė* (mažytė žuvis didele galva) F 99–72, 18⁹⁰, *vėišmōs* „iešmas“ F 99–72, 19, *tuōra* „tvora“ F 99–47, 1, *stuo-u, stuo-am* F 99–47, 6. Ypač įsidėmėtini paskutiniai du pavyzdžiai, nes iki šiol niekur nėra rašyta apie intervokalinio žemaičių *v* nykimą, nors greitesnio tempo kalboje iš tikrųjų taip neretai pasakoma.

VI

Dėl ribotos straipsnio apimties negalime plačiau sustoti prie žemaičių **morfolo-
gijos ir apskritai gramatikos** dalykų, kuriais Jablonskis irgi yra nemaža domėjėsis. Pavyzdžiui, jis atkreipė dėmesį beveik į visas specifines žemaičių galūnes, – sakysim, *a* kamieno vns. vardininko galūnę *-os*, tam tikrais atvejais pakeičiančią *-as*: *ōntrōs* F 99–29, 5, *lōušus* (kaleka) F *pjūklos* F 99–30, 1, *skaūsmus* F 99–47, 8, *strošnōs* F 99–29, 6, asmeninių įvardžių ir *i* bei priebalsinio kamieno daiktavardžių vns. naudininko galūnę *-ei*, pvz.: *šūnėi, mōnėi, ākminėi* F 99–72, 26, įvardinio linksniavimo dgs. naudininko galūnę *-ims*: *anýms* F 99–72, 14 ir 27, *kityms* (2x) F 99–64, 6, *visýms* F 99–72, 10 ir t. t. Užrašyta keletas tipiškų įvardžiutinio būdvardžio paradigmų: *senasis, gerasis* F 99–47, 13, *gerasis* F 99–31, 16, paminėta viena kita reta būdvardžių „bevardės giminės“ forma, pvz., *svėk* „sveika“ F 99–64, 2. Ištiesai išlinksniuoti įvardžiai *aš, tu, savęs* (F 99–29, 3 ir F 99–47, 13) ir *tas, ta* (F 99–47, 15), nurodant ir tokias lytis, kaip dvs. kilm. *vėdums, t^oudums*, naud. ir įn. *vėdum, t^oudum*. Pažymėtina, kad įvardžio *ta* vns. naudininke Jablonskis girdėjo tvirtagalę priegaidę (*tā*), dgs. įnagininke nepastebėjo aiškesnės diftongizacijos, plg. *tōms* (*o* gryna) F 99–47, 15. Nei anksčiau, nei vėliau apie tai nėra rašyta. Užrašuose yra ir šiaip įdomesnių įvardžių: *káikas, kajikas* (kažikas) F 99–72, 32 (*káiko* F 99–29, 12, *káikami* F 99–29, 2), *kíekas* „kiek, koks (kiekio reikšmė)“ (*kėikōs pradžiōs, kėika pradī teturėje* F 99–72, 17), gerai atskirtos įvardžio *kame* ir prievoksmio *kur* funkcijos bei reikšmės, plg. *kuř žsma* : *kāmi buvā* F 99–31, 6.

Nemaža domėtasi veiksmazodžio formomis. Užrašuose rasime gerą pluoštą paprastųjų ir ypač sangražinių veiksmazodžių asmenvimo pavyzdžių – išasmenuoti, pavyzdžiui, šie žodžiai: *velti* F 99–31, 14, *būti, rašyti* F 99–31, 8, *gultis* F 99–47, 7, *grumtis* F 99–38, 5, *juoktis* F 99–64, 22, *raityti(s), barti* F 99–31, 14. Nors ir

⁸⁹ Plg. Būga K. Rinktiniai raštai, t. I. V., 1958, p. 565 tt.

⁹⁰ Plg. *kváukė* Ms, Slnt, Šts, Trk (LKŽ VI 1062).

negausios, bet gerai parinktos būsimojo laiko paradigmos, pvz.: vns. [1.] *ėsu*, [2.] *ėsi*, [3.] *ėš*; dgs. [1.] *ėsma*, [2.] *ėst„y“*; dvs. [1.] *ėsau*, [2.] *ėstau* F 99–29, 1 arba vns. [1.] *rāsu*, [2.] *rāsi*, [3.] *ras*; dgs. [1.] *rāsēm (rāsma)*, [2.] *rasēt (rasit)* F 99–47, 15. Pastebėti visi galimi žemaičių būtojo dažninio laiko darybos variantai: *ons liūb (ir lioub) dirbti (dirbs)* F 99–47, 10, *aš lioubu, tu lioubi, liūbi* F 99–47, 10, *aš lioub vónedeni ipilsu* F 99–31, 12, *ons liūb (liób) būsīs nesuprontus* F 99–47, 11, nustatytos tariamosios nuosakos asmenų formos, pvz.: vns. [1.] *ėčio*, [2.] *[ė]tumi*, [3.] *[ė]tum*; dgs. [1.] *[ė]tumem*, [2.] *[ė]tumet*; dvs. [1.] *[ė]tuviau*, [2.] *[ė]tumetau* F 99–29, 1; vns. [1.] *joūkčiuos*, [2.] *[joūk]tumis*, [3.] *[joūk]tumės*; dgs. [1.] *[joūk]-tumemuos*, [2.] *[joūk]tumeties* F 99–47, 7.

Gerų pavyzdžių Jablonskio užrašuose galėtų rasti ir nekaitomųjų kalbos dalių tyrinėtojai. Čia minėtini tokie dabar jau gana reti ar net visai išnykę žodžiai, kaip *oňzgatės* „ana ten“ F 99–29, 13, *káikadu, kaikūmēt* „kažkada“ F 99–29, 14, *kátrėp* „kaip“ (*kátrėp geriau, ar veršiou į subinę bučiuoti, ar silkei*) F 99–29, 3, *šišėp* (сюда, вот как, вот этак), *titėp* (так, туда) F 99–31, 6 ir F 99–47, 6, *šalėp sėdėti* F 99–31, 1, *geriaūs* (Super[lativus]) F 99–72 (virš.), ir kurie ne tiksliai užrašyti prielinksnių vartojimo atvejai: *lipk ont stoga, -gūñ: búk ont stogu, [buvau] po stogu : lišk po stoga, buváu po ápati : lišk po apačios* F 99–72, 18, *[stovi, tupi] oňt stalù, ont mèdiu, ont mèdēs : lipti ont kálna* F 99–47, 10. Tai, galima sakyti, chrestomatiniai prielinksnių vartojimo pavyzdžiai, minimi visuose dialektologijos vadovėliuose ir paskaitose. Ne tokie populiarūs, bet irgi įdomūs kitų prielinksnių pavyzdžiai: *buvau už Darbienams : važiuosiu už Alsėdžių* F 99–47, 10, *esu „iesiu“ už miška, medēs: [buváu] už girė, medē, èžerou, už miškou* F 99–64, 6, *stovėjau šalip kėle* F 99–29, 13, *Mazgok par naujį* (сызнова) F 99–29, 4.

VII

Jablonskis yra tyrinėjęs ir kitas lietuvių kalbos tarmes. Jo straipsniuose ir užrašuose galima rasti pastabų apie pietų žemaičių, rytų aukštaičių ir ypač vadinamųjų veliuoniškių šnektas⁹⁰. Bet, apskritai kalbant, tos pastabos per daug pabiros ir atsitiktinės, kad prie jų vertėtų plačiau sustoti šiame apžvalginiame straipsnyje. Mūsų pagrindinis ir beveik vienintelis tikslas buvo parodyti, kad Jablonskis yra buvęs išradingas ir talentingas dialektologas, o geriausiai tam tikslui pasitarnavo kaip tik jo atlikti sunkios ir sudėtingos šiaurės žemaičių tarmės tyrinėjimai. Kartu norėjome iškelti tuos svarbesnius tarmės reiškinius bei dėsningumus, kuriuos Jablonskis pirmasis (arba vienas iš pirmųjų) pastebėjo ir užfiksavo. Kai kurie iš tokių pastebėjimų iki šiol tebėra reikšmingi ir aktualūs, ypač tais gana dažnais atvejais, kai

⁹⁰ Pavyzdžiui, jis pirmasis pastebėjo veliuoniškiams labai būdingą *e : a* opozicijos defonologizaciją (К вопочы..., c. 328–329), yra toje patarmėje dar girdėjęs nosinius *q, ę* (t. p., c. 329), užrašęs *gulė* tipo formų (t. p., c. 330) ir t. t.

dabartinė padėtis tarmėje skiriasi nuo padėties, buvusios Jablonskio laikais. Šiuo atžvilgiu Alsėdžių šnektą ypač įdomi ir net paradoksali, nes amžiaus pradžioje ji yra buvęs maždaug to paties tipo, kaip Telšių ir jų apylinkių šnektą, o šiuo metu ji jau skirtina Sedos ir Varduvos apylinkių tipui.

Vertinant Jablonskio nuopelnus mūsų dialektologijai, neišleistina iš akių ir tai, kad jis pirmasis iš lietuvių kalbininkų yra visapusiškai tyrinėjęs vienos griežtai apibrėžtos ir lokalizuotos šnektos sistemą. Tai aiškintina ne tik atsitiktinėmis išorinėmis aplinkybėmis, bet ir tam tikru „igimtu“ kalbos sistemingumo jausmu, kuris aiškiai pastebimas ir jo praktinėje bendrinės kalbos kodifikavimo veikloje. Kalbos sistemingumas jam buvo bene svarbiausias, nors eksplacitiškai ir nesuformuluotas, normų atrankos kriterijus.

Jeigu nuo šiol Jonas Jablonskis užims lietuvių dialektologijos istorijoje jam tikrai priderančią vietą šalia Baranausko, Jauniaus ir Būgos ir jeigu jo dialektologiniais tyrinėjimais susidomės įvairių mūsų kalbotyros sričių specialistai, manysime, kad savo tikslą esame pasiekę, nors ir puikiai matome, kad čia pajėgėme aprėpti tik dalį didžiojo kalbininko palikimo, skirto tarmėms.

ЙОНАС ЯБЛОНСКИС — ДИАЛЕКТОЛОГ

Резюме

В статье рассматриваются печатные и рукописные работы Й. Яблонскиса, посвященные одному северо-жемайтскому говору литовского языка (Альседжяй, Плунгский р-н; до революции — Ольседя, Тельшевский уезд Ковенской губернии). Анализ этих работ и материалов показывает, что Й. Яблонскис заметил и зафиксировал все основные признаки и закономерности просодии, вокализма, консонантизма и морфологии северо-жемайтского наречия. Во многих случаях он является первооткрывателем этих закономерностей. Некоторые из его наблюдений сохраняют актуальное научное значение до настоящего времени, так как соответствующие явления или полностью исчезли, или изменили свои изоглоссы.

В заключении статьи делается вывод, что Й. Яблонскис был талантливым диалектологом, впервые в истории литовского языкознания исследовавшим один определенный и точно локализованный говор как целостную систему. Поэтому в истории литовской филологии следует о нем говорить не только как о нормализаторе литературного языка, но и как об одном из выдающихся основоположников современной литовской диалектологии (наряду с А. Баранаскасасом, К. Яуносом и К. Бугой).